

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ ТА
БЕЗПЕКИ

Кафедра практичної психології

**«ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКИХ УСТАНОВОК
НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ Я У ПІДЛІТКІВ»**

кваліфікаційна робота
здобувачки вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»
4 курсу заочної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»
Діани КРАВЕЦЬ

Науковий керівник:
старший викладач
кафедри практичної
психології
Вікторія БАГРІЙ

Рецензент:
канд.псих.наук, доцент
Ольга УГРИН

Кваліфікаційна робота допущена до захисту
« ____ » _____ 2025 р., протокол № ____
Т.в.о. завідувача кафедри практичної психології
доктор психологічних наук, професор
_____ **Євген КАРПЕНКО**

**Львів
2025**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЛІ БАТЬКІВСЬКИХ УСТАНОВОК У СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНОГО КОНСТРУЮВАННЯ Я-ОБРАЗУ ПІДЛІТКА.....	6
1.1. Особливості формування Я-образу як складової Я-концепції у підлітковому віці.....	6
1.2. Батьківські установки як динамічна система сприймання світу особистістю.....	9
1.3. Конструювання Я-образу підлітка через вплив батьківських стилів виховання.....	14
Висновок до розділу I.....	19
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКИХ УСТАНОВОК НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ Я У ПІДЛІТКІВ.....	21
2.1. Характеристика вибірки і методів дослідження.....	21
2.2 Інтерпретація результатів емпіричного дослідження	23
2.3. Практичні рекомендації психологам щодо психологічного супроводу сімей для покращення ефективності становлення образу Я підлітків.....	30
Висновок до розділу II.....	34
ВИСНОВКИ.....	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	38

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Становлення дитини починається з основного та першого інститута соціалізації – сім'ї, саме у ній у розвиток дитини закладаються основи інтелектуального, морального та фізичного розвитку. Підлітковий вік являється важливим етапом у житті кожної людини, бо зароджуються розуміння того, хто він та чого саме хоче, своє місце, як у сім'ї так і у суспільстві. Окрім, цього ми можемо здійснюються зовнішні та внутрішні зміни, які часто супроводжуються розбіжностями у поглядах з оточуючими, внутрішніми суперечностями та фізіологічними змінами.

Діти починають дорослішати, а разом із тим з'являються непорозуміння із батьками, які ймовірно можуть переростати у конфлікти. Підлітки, як двостороння монета: з одного боку – хоче підтримки та любові від батьків, з іншого – прагне до свободи вибору та самостійності. Варто зазначити те, що від того, як побудовані стосунки із батьками, яку установку та стиль виховання переслідують батьки таким і буде перебіг формування Я-образу у підлітка: його самооцінки, сприйняття, характеру, вміння брати на себе відповідальність, взаємодіяти з оточуючими та сприймати себе тощо.

У дітей підліткового віку підвищена психологічна сприйнятливність до батьківських установок та стилю виховання, які дають розуміння розширювати зони морального розвитку та впливати на формування Я-образу. Важливою умовою виховання залишається цілісність розвитку особистості підлітка, його самосвідомість та позитивна Я-концепція, яка впливає на ефективність діяльності та взаємодію у суспільстві з оточуючими. Тому, батьківські установки являють собою неабиякий вплив на формування підлітка. Батькам слід пам'ятати про те, що від особливостей вироблення Я-концепції підлітка буде залежати його майбутній розвиток та життя, тому слід дотримуватись комфортних та сприятливих умов для формування

позитивного Я-образу підлітка, який відкриває нові можливості перед собою, виходить на новий рівень усвідомлення себе та власних сил, кардинальних змін та активних формувань себе, як особистості.

Об'єкт дослідження – образ Я підлітка.

Предмет дослідження – особливості впливу батьківських установок на формування образу Я у підлітків.

Мета дослідження – теоретично вивчити та емпірично дослідити вплив батьківських установок на формування образу Я підлітка.

Відповідно до мети ми визначили такі **завдання**:

1. Проаналізувати особливості формування Я-образу як складової Я-концепції у підлітковому віці;
2. Охарактеризувати батьківські установки як динамічна система сприймання світу особистістю;
3. Дослідити конструювання Я-образу підлітка через вплив батьківських стилів виховання;
4. Здійснити емпіричне дослідження та описати інтерпретацію результатів впливу батьківських установок на формування образу Я підлітків;
5. Окреслити практичні рекомендації психологам щодо психологічного супроводу сімей для покращення ефективності становлення образу Я підлітків.

Теоретичною основою дослідження стали поняття, які вивчалися дослідниками феномену Я-концепції В. Джеймс, Е. Еріксон, Ч. Кулі, Дж. Мід, Р. Бернс К. Роджерс, З. Фройд. Серед українських психологів проблему формування «Я-концепції» досліджували С. Максименко, О. Гуменюк, А. Фурман, П. Чамата, О. Скрипченко, Н. Чепелєва, Л. Чепіга та ін.; проблемами психологічного сімейного виховання займалися вчені, такі як: І. Бех, О. Бондаренко, Ш. Бюллер, А. Дмитренко, О. Кононко, В. Котирло, В. Кравець, М. Сова, Р. Шпрангер.

Теоретичне значення дослідження полягало у систематизації та узагальненню розуміння батьківських установок, які визначають та впливають на систему сприймання світу особистістю підлітка та визначено основні елементи впливу на формування образу Я підлітка.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що дані емпіричного дослідження можуть бути використані для практичних психологів у роботі із батьками підлітків, які прагнуть ефективно виховувати свою дитину та створювати комфортні та гармонійні стосунки із ними, які позитивно впливатимуть на формування образу Я підлітка.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс методів: теоретичні – узагальнення, аналіз, синтез, програмування, систематизація, моделювання; емпіричні – опитувальник «Стилі батьківської поведінки» С. Степанова, «Опитувальник батьківського ставлення» дослідників А. Я. Варги і В. В. Століна та тест на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р. Овчарової, контент- аналіз; статистичні – описова статистика, факторний аналіз.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків до них і загальних висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЛІ БАТЬКІВСЬКИХ УСТАНОВОК У СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНОГО КОНСТРУЮВАННЯ Я-ОБРАЗУ ПІДЛІТКА

1.1. Особливості формування Я-образу як складової Я-концепції у підлітковому віці

Традиційне трактування Я-концепції подається, як динамічна система уявлень людини про себе [8]. Структурно-динамічний підхід визначає переважаючими ці уявленнями, які формуються під дією оціночного ставлення особистих мотивів, цілі та результати діянь індивіда у взаємодії з іншими людьми, із соціально прийнятими правилами та поведінками. Образ «Я» співвідноситься із стійкими та динамічними характеристиками образу «Я» та самосвідомості. Однак не можливо назвати цю концепцію доволі повною, адже вона потребує більш деталізованого висвітлення про взаємодію стійких та динамічних компонентів, які можуть мати суперечливий характер у своїх структурах [29].

У становленні «Я-концепції» особистості неабиякий вплив має сім'я, яка являється першим інститутом соціалізації в житті людини. Німецький вчений Х. Ремшмідт трактує поняття «Я-концепція», «як психічне утворення, що формується під впливом первинного досвіду соціалізації дитини у сім'ї та є результатом взаємодії біологічних, психологічних та соціальних факторів» [25]. Батьки відіграють значиму роль у житті дитини так, як вона залежить від них на різних рівнях: соціально, емоційно та фізично. Батьки, у свою чергу, закладають фундамент формування Я-концепції дитини – своїм стилем життя, проявлянням емоцій по відношенню до дитини, методами виховання та сімейною атмосферою в цілому. Відповідно, наскільки батьки дадуть цього наповнення дитині, таким і буде її взаємодія з оточуючими та навколишнім світом тому, що первинний досвід та уявлення про себе.

Зміни та активне формування «Я-концепції» отримує в період підліткового віку так, як в цей період зростає вплив зовнішніх чинників (сім'я, сімейне виховання, вулиця, шкільний колектив, друзі), які виступають джерелом впливу для внутрішніх факторів (самоприйняття зовнішнього вигляду та фізичного здоров'я, порівняння себе з іншими, власний досвід, очікування, які ставить перед собою підліток, емоційні переживання та оцінювання результатів продуктів діяльності). Варто зазначити, що вчені вважають цей період важливим та, водночас, складним – для сім'ї у цілому, а для підлітка – це криза ідентичності, яку він переживає особисто [2]. Дослідник Е. Еріксон відмічає те, що кризу ідентичності підліток може пережити легше, якщо сім'я буде підтримуючою та розуміючою, створюючи цим самим благополучне оточення та формування високої самооцінки у підлітка, створюючи необхідне підґрунтя для розвитку психосоціальної ідентичності [18].

Вчений Р. Бернс у своїй роботі «Розвиток Я-концепції і виховання» [15] пояснює те, що відчуття відкинутості, відчуження у підлітка породжують батьки, які холодні у своїх почуттях до дитини; тривожність та невпевненість є наслідком авторитетності батьків у вихованні. Варто також врахувати, безконтрольність та свобода дій підлітка, які є перешкодою для позитивного формування «Я-концепції» у підлітка.

На думку А. Адлера матір виступає для дитини ключовою у формуванні соціальної ідентичності. Так, як мати своїм прикладом ніжності та турботи про рідних (дітей, чоловіка) навчає цих якостей та спонукає дитину формувати дружні стосунки з оточенням поза сім'єю. Батьку, у свою чергу, виступає зразком вирішення проблем, надання допомоги тим самим розвиваючи у дитини автономність, соціальну компетентність [7].

Спілкування у сім'ї слугує запорукою позитивного формування у підлітка морально-етичних цінностей, установок, соціальної зрілості так, як створює довірливу атмосферу серед членів сім'ї та відчуття турботи один за одного [5]. Звичайно, період підліткового віку характеризується, окрім

фізіологічних змін, ще й зміною поведінки з батьками. Прагнення до автономії, самостійності й самоствердження, зниження батьківського авторитету не завжди одобрюється батьками, адже інколи батьки не готові до цих змін і, як наслідок, непорозуміння та конфлікти, які негативно впливають на формування «Я-концепції» підлітка. У цей період до уваги підлітки беруть думки та погляди однолітків, приміряючи різні «негативні ролі» на себе. Крик, байдужість, покарання все це служить підґрунтям відсутності знань батьківського досвіду виховання і, як наслідок, підлітки страждають від недостатності батьківської любові, відсутності уваги та відчуттям незадоволеності собою. Тоді, поведінка підлітка стає агресивною та грубою, породжується невпевненість у собі, стає замкнутою, нерішучою та пасивною у своїх діях.

Слід звернути увагу, що у цей період для становлення самооцінки підлітка набуває великого значення статус у колективі, тобто, це шкільний колектив. Якщо у школяра переважає висока самооцінка та внутрішній локус контролю, який дає змогу підлітку брати відповідальність за те, що відбувається навколо нього, бути товаришким та врівноваженим, тоді цій дитині легко набути позитивного соціометричного статусу, як серед однолітків, так і у колективі загалом [1]. Якщо ж у підлітка переважає зовнішній локус контролю, то такій дитині стає важче у колективі так, як вона невпевнена у собі, неврівноважена, агресивна та схильна до конфліктів, як наслідок низький позитивний соціометричний статус у колективі. Від того, який локус контролю переважає у підлітка, залежить прийняття/неприйняття його у шкільному середовищі, наскільки він вміє налагодити контакти з однолітками, взаємодіяти із ними, адже кожна дитина має свій характер, темперамент, тип нервової системи тощо. Тому, тут цікавим фактом залишається те, яку позицію у колективі займе підліток, чи зможе налагодити контакти з однолітками, долучитися до колективу, чи прийняти позицію відстороненого.

Становлення «Я-концепції» з особистісним статусом досліджувала Т. Шибутані [8], яка вважає, що статус у групі формується під дією взаємостосунків у колективі та включеної особистості у соціальні відносини. Зауважується, той факт, що у групі має бути встановлена чітка система статусів у якій існують виділені вимоги до поведінки та особистісних рис згідно ролей та позицій у групі. З цього випливає взаємозв'язок «Я-концепції» підлітка та особистісного статусу у колективі, який може себе проявляти через емоційне ставлення до середовища та людей, які у ньому перебувають, мається на увазі те, що зміна статусу підлітка може змінювати ставлення до неї однолітків, її поведінки та «Я-концепції» [9].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що становленні «Я-концепції» підлітка вагомий вплив має сім'я, як перший і найбільш важливий інститут соціалізації та шкільний колектив. Сім'я виступають джерелом впливу для внутрішніх факторів: морально-етичні цінності, установки, соціальна зрілість так, як створює довірливу атмосферу серед членів сім'ї та відчуття турботи один за одного. Шкільний колектив, у свою чергу, слугує для самоприйняття зовнішнього вигляду та фізичного здоров'я, порівняння себе з іншими, власний досвід, очікування, які ставить перед собою підліток, емоційні переживання та оцінювання результатів продуктів діяльності.

1.2. Батьківські установки як динамічна система сприймання світу особистістю

Стиль сімейного виховання на самооцінку підлітка здійснюється через єдність таких факторів, як: духовність, релігійність, чесність, фізичну досконалість. Сила характеру вдосконалюється через сімейні принципи та злагодженість, яка перебуває у сім'ї. Так, як у сім'ї підлітки можуть спостерігати і відчувати любов та опіку від батьків. Саме через батьків діти отримують знання про зовнішній світ: його природу, технічні засоби, професійні спрямованості, суспільство; формують у своїх дітях інтелектуальні навички та знання, розвивають взаємовідношення до життя та

оточення загалом.

Сімейне виховання містить у собі чимало компонентів, серед них [12]: емоційний компонент (як батьки ставляться до підлітка та переживають цей факт), когнітивний компонент (як батьки сприймають та розуміють характер підлітка), поведінковий компонент (як батьки практикують стереотипні поведінки у відношенні до підлітка).

Кожна сім'я має свій рівень освітніх можливостей, тобто наскільки вправно у сім'ї побудована співпраця, взаємодія, взаємовплив, збагачення усіх членів сім'ї, як наслідок, зростання самооцінки підлітка. Якщо у такій сім'ї збалансовані підтримуючі відносини, то і зростати підлітку буде значно легше, адже, він буде знати, що може покластись на батьків, а ті у свою чергу будуть ставитись до нього із розумінням.

Розглянемо більш детально деякі особливості впливу на формування самооцінки підлітка [10]:

1. Формування у підлітка розуміння розмежування добра і зла, правильно/неправильно, можна/не можна. Ці розуміння можуть різнитись у сім'ях, адже у кожної сім'ї свої принципи виховання, цінності та навики, які беруть свій початок від покоління в покоління, переносяться від сім'ї до сім'ї;

2. Як зазначає А. Карлсон, «сім'я – це суспільство в мініатюрі, з якого вибудовуються соціальна взаємодія загалом» [1]. Виходячи з даного поняття, сім'я виступає прикладом для підлітка у формуванні способу життя, мікрокультури, за основу яких взято цінності та культурні елементи тон, яких задає суспільство;

3. Активізацією неусвідомлюваних підлітку механізмів психосоціального впливу (навіювання, психічне «зараження», наслідування) задає сім'я так, як саме вона являється прикладом взаємостосунків у сім'ї в якій панує любов та приязнь один до одного. Виходячи з цього у підлітка формується відчуття задоволення/незадоволення, як собою, так і оточення загалом;

4. Модель поведінки підлітка утворюється завдяки тривалим контактам з оточуючими різної статі, їх професійної спрямованості, віку, життєвого досвіду[19].

Свій вплив на становлення особистості підлітка мають також думки і переконання батьків, які згодом відображаються на моделях взаємодії з оточенням, успішністю розвитку, засвоєних цінностях та орієнтирів соціального спрямування, емоційну сферу та рівень самооцінки дитини, прийняття характеру та становлення соціальної ролі.

Висвітливо особливості характеристики впливу соціалізації у сім'ї на особистість підлітка: соціальні обставини сім'ї (стать, вік, професійний статус батьків, кількість членів сім'ї); психологічний клімат; характер спілкування та його тривалість; наявні матеріально-побутові умови; психологічно-педагогічна культура батьків; взаємодія сім'ї з іншими спільнотами тощо.

На жаль, у сучасних українських сім'ях батьки не можуть до кінця розкрити свій виховний потенціал так, як це може бути наслідком особливостей соціального виховання, з одного боку, а з іншого – негативні зміни у сім'ї: зайнятість батьків, послаблення ролі одного із батьків, нестабільність та ін.

Стилі сімейного спілкування батьків у співвідношенні до характеру дітей підліткового віку [29]:

1. Батьки із авторитетним стилем виявляють гнучкість у батьківських межах, приймають та проявляють любов до підлітка. Такі батьки завжди готові вислухати свою дитину, підтримати та прийняти її. Своїм авторитетом вони спонукають підлітка до незалежності встановлюючи при цьому гнучкі міри кордонів. Свою точку зору підлітки не нав'язують батькам, а обґрунтовують її, відповідально ставляться до своїх обов'язків. У таких підлітків розвинене відчуття власної гідності, товариські зі своїми однолітками, енергійні, вміють брати ініціативу у свої руки, впевнені у собі;

2. Батьки із авторитарним стилем жорсткі у встановленні батьківських

меж, відсутній прояв любові, жорсткий контроль підлітка, який підкріплюється суворими встановленими правилами, заборонами, доганами та фізичними покараннями. Не надають підлітку права вибору, а лише ставлять перед фактом, самостійність обмежена так, як вважають, що дитина повинна у всьому підкорятись батькам. У таких дітей розвинене почуття провини, розвинена тривожність, дратівливість, емоційно занедбані, адже, відчуття любові їм не знайоме, у житті безініціативні та залежні;

3. У батьків ліберального стилю відсутні батьківські межі, вони не контролюють свого підлітка та не вимагають відповідальності. Присутній прояв любові та вседозволеності. Підлітки такого стилю виховання найчастіше стикаються із проблемою контролю, некерованістю поведінки та імпульсивні;

4. У батьків із індіферентним стилем виховання відсутні і батьківські межі, і батьківська любов. Такий підліток не відчуває уваги та любові з боку батьків так, як їм вічно бракує часу та сил на спілкування з ним. Діти таких батьків часто імпульсивні, проявляють агресію.

5. Батьки із демокритичним стилем виховують у підлітка взаємодовіру, повагу, прийняття, врахування інтересів та поглядів дитини. Такий підліток виховується у гармонії та із здоровою самооцінкою, впевненістю у собі та своїх діях, активні, доброзичливі, емоційно стійкі. Протилежним полюсом у такому вихованні може бути відсутність підпорядкування соціальним вимогам.

Отже, ми дійшли до того, що стиль виховання батьків має неабиякий вплив на сприймання світу підлітком. Потрібно знаходити гармонію і баланс між мірами впливу та меж дозволено для того, щоб дитина росла та приймала світ адекватно.

Ще важливим аспектом у сприйнятті підлітка світу відображають батьківські установки, які мають вплив на формування особистості, її характеру та сприйняття навколишнього світу. Серед загально прийнятих установок виділяють [28]:

1. Установка на успіх: кожен із батьків хоче бачити свою дитину успішною, інколи ставлячи перед нею ціль високих досягнень. Варто враховувати при цьому можливості та індивідуальні особливості дитини. При не досягненні цієї установки у дитини спрацьовує страх невдачі або постійна дорога до перфекціонізму;

2. Установка на контроль: у такої дитини при надмірному контролі та опіці породжується відчуття невпевненості у собі та своїх силах, невміння долати труднощі та діяти самостійно;

3. Самопожертва, яка призводить до того, що особистість не вміє сказати «ні» та має труднощі у встановленні своїх власних кордонів. Такі діти часто собі привласнюють думки та переконання своїх батьків, які впливають на прийняття навколишнього середовища.

Варто розглянути приклади батьківських установок для більшого розуміння наслідків [13]:

1. Виховання: часто батьки наголошують дитині на тому, що для того щоб бути успішним потрібно досягнути значущості у суспільстві. Наслідок: прагнення до успіху йде не через власні бажання, а через нав'язливі переконання батьків;

2. Зовнішній вигляд: батьки наголошують на зовнішньому вигляді та його цінності у житті дитини. Наслідок: неприйняття особистістю себе та проблеми із самооцінкою;

3. Професійна сфера: часто батьки наполягають на виборі професії, яка до вподоби їм або той вид професії, де вони не реалізувались. Наслідок: відчуття незадоволеності, присутність внутрішнього конфлікту;

4. Особистісні стосунки: коли батьки недовірливі, надмірно обережні при становленні дружніх стосунків. Наслідок: дитина вбачає за краще тримати дистанцію, щоб не відчути біль;

5. Емоційна відкритість: батьки закладають фундамент показуючи на своєму прикладі вираження емоцій та почуттів, відповідно дитина бачить та переймає стереотип поведінки від дорослих;

6. Уміння вирішувати конфлікти: взаємності від того, який стиль у конфліктних ситуаціях обирали батьки, таким чином їх буде вирішувати і дитина переймаючи на себе шаблоном взаємодії у конфліктних ситуаціях. При даній установці відбувається формування здорових стосунків, вміння активного слухання та розвиток здорових стосунків;

7. Особисті кордони та самооцінка: підтримуючі та розуміючі батьки сприяють розвитку високої самооцінки, тоді, як неповага та критика формує низьку самооцінку та проблеми у становленні кордонів у дорослому віці.

Батьківські установки мають неабиякий вплив на дітей у ранньому дитинстві, через них вони отримують інформацію, як діяти у тій чи іншій ситуації, переймають їх поведінку у взаємодії з оточуючими, ставлення до життя тощо. Через установки батьків діти переймають цінності, формують їх поведінку, тому важливість вибору стилю виховання чи батьківської установки служить запорукою успіху підлітка у майбутньому.

1.3. Конструювання Я-образу підлітка через вплив батьківських стилів виховання

Основним новоутворенням підліткового віку вчені вважають, формування та розвиток «Я-концепції» або «Я-образ» [9].

Так, як батьки входять перший інститут соціалізації дитини, то саме через них та їх батьківськими відносинами формується уявлення підлітка про самого себе: самооцінка та образ «Я», в свою чергу, формується через те, як батьки вміють оцінити свою дитину.

Якщо у підлітка з батьками сформовані теплі та довірливі стосунки, відповідно, у дитини формується адекватна та позитивна оцінка уявлення про себе. Не менш важливим є те, коли батьки вміють прислухатися та давати право вибору своєму підлітку, тим самим надаючи йому біль-менш автономію у діях. Якщо у сім'ї переважаючий метод виховання покарання, постійна зневага, відсутність емоційного контакту та підтримки, то у таких

дітей переважає низька самооцінка, відчуття непотрібності, відсутність або слабкий рівень соціальних контактів [4].

Становлення самооцінки та формування образу «Я» безпосередньо здійснюється через батьків та виховний вплив, який вони несуть через своїх дітей, адже, діти – це, як чистий лист, який відзеркалює цю взаємодію та виносить у суспільства, тобто несуть зворотній зв'язок [2].

Розкриємо класифікацію, яка містить у собі 6 позицій батьківського впливу на поведінку підлітка:

1. Діти, яким властиво брехати, лицемірити, притаманна затримка розумового розвитку та низький інтелект – це діти чиї батьки не приділяють достатньої уваги, ігнорують та принижують своїх дітей;

2. Егоїстичні, зверхні та самовпевнені діти батьки, яких завжди ставляться із захопленням та вважають їх зразковими та успішними;

3. Доброчесні, прагнуть до нових знань, глибоко мислячі – це діти, які зростають у сім'ї, яка базується на теплих та поважаючих один одного взаєминах;

4. Дратівлива та емоційно нестійка дитина зростає у сім'ї, де батьки постійно критикують, засуджують та незадоволені своєю дитиною;

5. Ліниві та соціально незрілі підлітки батьки яких гігепропікують та балують;

6. Скромні, доволі спокійні та відносяться до світу песимістично – це діти батьких, яких мають труднощі у матеріальному забезпеченні [18].

Підсумовуючи можна підкреслити те, що наскільки вправно батьки вміють створити атмосферу зростання для дитини, настільки і залежить її всебічний розвиток. Батькам варто брати до уваги можливості, навички, розвиток своєї дитини, щоб під силу можлива була реалізація запланованого. Бо, коли не співпадають можливості та очікування, батьки висувають ряд претензій до своєї дитини: дорікаючи їй, занижуючи самооцінку підлітка своїми звинувачуваннями, забуваючи при цьому про сильні сторони та успіхи свого чада. Похвала та критика має бути адекватною, беручи до уваги

те, що хвалити дитину можна, навіть, за дрібниці, а ось критикувати, лише, поведінку, дії якої на це заслуговують [].

Будь-який вид спілкування (вербальний чи невербальний) відіграє важливу роль у виховному впливі, адже через нього відбувається вивчення, батьківських установок та позицій.

Спробуємо описати сімейне спілкування через ролі, які здійснює дитина [8]:

1. «Цап відбувайло»: така роль утворюється у сім'ї, коли дитина перебирає на себе проблеми своїх батьків, тобто неприязнь, яку відчують батьки один до одного, вона відводить на себе;

2. «Кумир сім'ї»: така роль виникає тоді, коли батьки «холодні» один до одного, а свої почуття переадресовують на дитину. В такій сім'ї можна спостерігати суперництво між дорослими, які намагаються самоствердитись за рахунок дитини;

3. «Бейбі»: така роль виникає у віддалених батьків дитина, яких витіснена з сімейної групи та наділена, лише, статусом «бути дитиною», а не членом сім'ї;

4. «Деректив»: це сім'я з дисгармонійними стосунками, коли дитина досліджує у чому суть батьківських проблем, прихованих взаємин тощо. Часто такі діти мають нахили до суїцидальних думок та почуттів провини за те, що відбувається у середині сім'ї;

5. «Рятівник сім'ї»: дитина виступає у ролі «рятівника сім'ї» викликаючи у себе різного характеру психосоматичні хвороби, неадекватну поведінку на реакції, нервові розлади, суїцидальні спроби тим самим, щоб зберегти сім'ю;

6. Патологізуюча роль: дитина виконує роль об'єднувача членів сім'ї проявом порушення рольової системи, отримуючи при цьому психотравмуючий вплив;

7. « Жахлива дитина»: роль дитини, коли батьки роблять з негативної поведінки сімейний культ, перекладаючи при цьому відповідальність один на

одного, відбувається самоствердження дорослих на цьому підґрунті виявляючи по відношенню до дитини негативне ставлення;

8. «Скарб»: дитина у такій ролі стає кумиром для одного із батьків. У такій сім'ї атмосфера суперництва між батьками, які заповнюють нестачу любові, прихильністю до дитини створюючи коаліцію із нею проти одного із батьків.

Аналізуючи мотиви батьківської комунікації зрозуміло те, що не завжди батьки свідомо розуміють справжні спонукання, які несе ця взаємодія.

Проаналізуємо вісім найпоширеніших типів сімейного виховання (за А. Лічко) [14]:

1. Замкнені діти, слабо виражена емоційна сфера, рівень самооцінки низький. Дитина не відчуває від таких батьків емоційної підтримки та наповнення, внаслідок чого, і сама стає беземоційною по відношенню батьків. Такий тип виховання називають – емоційне відторгнення;

2. Високий рівень агресії (як, наслідок фізичного та психологічного насилля батьками), демонстрація порушення особистості, яке передусе емоційним неприйняттям. Цей тип сімейного виховання називають жорстким ставлення;

3. Не мають навиків до емоційно забарвлених ситуацій так, у них бідна емоційна сфера. Батьки такої дитини покладають на неї надії, які не реалізувались. Все це є наслідком підвищеної моральної відповідальності, як типу сімейного виховання;

4. Тривожні та лицемірні діти, у яких розмиті та відчутні чіткі розуміння щодо кордонів у стилі вихованні та поведінки у сім'ї. Це суперечливий стиль виховання;

5. Діти, які не відчувають зі сторони батьків інтересу до свого життя, шукаючи цей інтерес у інших людях та знаходяться у зоні ризику негативного впливу зі сторони. Такий тип виховання називають гіпопротекцією;

6. Егоїстичні діти, батьки яких повністю намагаються контролювати та відмежувати своє чадо від зовнішнього середовища. Таким дітям важко пройти соціалізацію в колективі та знайти своє «місце». Це гіперопіка, як тип виховання;

7. Егоцентричними виростають діти, які мали проблеми із самопочуттям (важкі захворювання) – іпохондричний тип сімейного виховання;

8. Сім'я у якій панує любов, підтримка ініціатив та інтересів дитини називають любовним типом сімейного виховання.

Розглянемо ще класифікацію батьківсько-сімейних відносин [11]:

1. Сім'я у якій люблять та поважають дитину. У такій сім'ї батьки ставляться із розумінням та турботою до своєї тини, переживають за неї та допомагають. Благополучність таких сімей проявляється у тому, що дитина росте щасливою, ініціативною, дружелюбною та незалежною. Гармонія у взаємному спілкуванні: довіра, рівність, порядність та відвертість;

2. У чуйній сім'ї діти зростають нормально, проте існує певна дистанція, де кожен знає своє місце та прислухається до батьків, як наслідок цього залежні від інших та відсутня власна думка, проте: слухняні, чемні та доброзичливі. Загалом це благополучні стосунки, але існують деякі нюанси на більш сокровенному рівні, коли батьки не встигають за розвитком своєї дитини та розумінням того, що вона має власну думку. У таких випадках варто проявляти батькам більше чуйності, аби попередити виникненню конфлікту;

3. Діти, які зростають у матеріально-орієнтованих сім'ях. Батьки зосереджені на матеріальному благополуччі (вигоді) привчаючи до цього дитину із раннього дитинства. Наповнення духовного світу батьків та дітей на низькому рівні, адже не беруться до уваги інтереси самої дитини. Бажання застерегти від небезпек не дають дитині повноцінно розвиватись та мати вибір у житті, адже це за неї зробили самі батьки, прирікаючи дитину на страждання;

4. У ворожій сім'ї діти відчують повний спектр негативних емоцій, а саме: покарання у тілесній формі, недовіра, стеження та неповага. Це все несе за собою непорозуміння, як зі самими батьками, так і не вміння налагоджувати контакти із однолітками. З'являється захоплення, які можуть шкоди навчанню дитини у такий момент батькам варто проявляти ініціативу до аргументів підлітка та розібратись у мотиві поведінки дитини так, як вони переконані у своїй правоті і часто не розуміючи серйозності цих діянь.

5. У сім'ях антисоціального типу батьки часто ведуть аморальний спосіб життя. У таких сім'ях діти себе відчують себе, як дома, бо панує негативна атмосфера: пияцтва, розбійок, погроз, крадіжок. Батьки «не чують» своїх дітей та приймають позицію не пригнічувати свої недоліки. Така сім'я несе негативний вплив, а діти часто втікають з дома тим самим, втікаючи від проблем [11].

Отже, при становленні особистості підлітка слід враховувати стиль виховання та тип сім'ї, які безпосередньо впливають на «Я» образ підлітка. При цьому слід враховувати, який це підліток, його індивідуально-психологічні особливості, яке місце він займає у цій сім'ї, поведінкові реакції на ті чи інші події, емоційні переживання, загалом на батьківсько-сімейні стосунки. Адже, у комплексі, як зовнішні так, і внутрішні компоненти мають важелі впливу.

Висновок до розділу I

Проаналізували особливості формування Я-образу як складової Я-концепції у підлітковому віці та дійшли до висновку, що при становленні «Я-концепції» підлітка вагомий вплив має сім'я, як перший і найбільш важливий інститут соціалізації та шкільний колектив. Сім'я виступає джерелом впливу для внутрішніх факторів: морально-етичні цінності, установки, соціальна зрілість так, як створює довірливу атмосферу серед членів сім'ї та відчуття турботи один за одного. Шкільний колектив, у свою чергу, слугує для самоприйняття зовнішнього вигляду та фізичного здоров'я, порівняння

себе з іншими, власний досвід, очікування, які ставить перед собою підліток, емоційні переживання та оцінювання результатів продуктів діяльності.

Охарактеризували батьківські установки як динамічну систему сприймання світу особистістю, серед найбільш розповсюджених: установка на успіх (кожен із батьків хоче бачити свою дитину успішною, інколи ставлячи перед нею ціль високих досягнень); установка на контроль (надмірний контроль та опіка породжує відчуття невпевненості у собі та своїх силах, невміння долати труднощі та діяти самостійно), самопожертва (призводить до того, що особистість не вміє сказати «ні» та має труднощі у встановленні своєї власних кордонів).

Дослідили конструювання Я-образу підлітка через вплив батьківських стилів виховання, а саме: демократичний (теплі стосунки з високим рівнем контролю), авторитарний (холодні стосунки з високим рівнем контролю), ліберальний (теплі стосунки з низьким рівнем контролю), індіферентний стиль (холодні стосунки та низький рівень контролю), хаотичний стиль (відсутність вимог, єдиного підходу до виховання або його суперечність), гіперопікуючий (високий рівень турботи, переслідування дій поведінки підлітка, сильний контроль зі сторони батьків). Зрозумілим є те, що батьківський стиль виховання має великий вплив на становлення та реалізацію особистості підлітка, тому варто бути уважним при застосуванні та використанні того чи іншого виховного впливу, адже варто пам'ятати про майбутнє своєї дитини.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКИХ УСТАНОВОК НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ Я У ПІДЛІТКІВ

2.1. Характеристика вибірки і методів дослідження

З метою детального дослідження впливу батьківських установок на формування образу я у підлітків проведено емпіричне дослідження. Дослідження проводилось у СЗШ №98 м. Львова. Вибірка становила 23 родини: 44 батьків та 23 їх дітей (вік 12-14 років).

Для реалізації дослідження обрано наступну батарею психодіагностичного інструментарія: опитувальник «Стилі батьківської поведінки» С. Степанова, «Опитувальник батьківського ставлення» дослідників А. Я. Варги і В. В. Століна та тест на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р. Овчарової.

1. Опитувальник «Стилі батьківської поведінки» С. Степанова [33]. Даний тест дає змогу дослідити пріоритетний стиль виховання у сім'ї. Тест містить у собі 10 запитань із чотирьма варіантами відповідей (а, б, в, г), де респондент має змогу обрати для себе варіант, який найбільше йому підходить.

При підрахунку слід враховувати відповіді, які найбільше переважають серед варіантів відповідей, відповідно, такий і стиль виховання виражений у респондента.

Автор тесту виділяє чотири стилі виховання: демократичний (притаманний батькам, які усвідомлюють значимість своєї ролі у житті дитини, але і в той самий час, дають дитині свободу на право вираження та дії), авторитарний (батьки встановлюють чіткі межі при вихованні дитини, вони контролюють усе та обмежують), ліберальний (переважає вседозволеність дитини, відсутні заборони та обмеження), індиферентний (батьки байдужі по відношенню до своєї дитини).

При обрахуванні результатів можна стикнутись із ти, що при відповідях не має яскраво вираженого стилю виховання, тобто відповідей, які б могли надати перевагу одному. У такому випадку, це прояв суперечливого стилю виховання, тобто у батьків відсутні якісь чіткі принципи щодо виховання своєї дитини, вони керуються миттєвим настроєм.

2. «Опитувальник батьківського ставлення» дослідників А. Я. Варги і В. В. Століна, який зорієнтований на визначення рівня батьківського виховання та спілкування з дітьми. Методика складається з 61 твердження на яке потрібно відповісти «так» або «ні». Результати відповідей підраховуються відповідно до шкал: прийняття-відштовхування, соціальна бажаність, симбіоз; гіперсоціалізація, інфантилізація (маленька невдаха).

Розглянемо більш детально шкали опитувальника [26]:

1. Шкала «Прийняття-відторгнення» дозволяє побачити інтегральне емоційне відношення до дитини – одна шкала зображає вподобу батьків по відношенню до дитини, прийняття її такою, як вона є, а інша – батьки вважають, що дитина не зможе самостійно адаптуватись до життя та не досягне успіху у ньому;

2. Шкала «Кооперація» соціально бажана сторона батьківського ставлення. Батьки всіляко допомагають своїй дитині, Відчувають гордість за її досягнення, підтримують та у будь-якому випадку стають на її сторону;

3. Шкала «Симбіоз» є відображенням міжособистісних бар'єрів у спілкуванні між батьками та дитиною, батьки та дитина, ніби, єдине ціле. Такі батьки намагаються всіляко відгородити труднощі від дитини, захистити її та задовільнити усі потреби;

4. Шкала «Авторитарна гіперсоціалізація» – це налагоджена форма керування поведінкою підлітка. Такі батьки вимогливі у дотриманні дисципліни, за власну думку карають, слідкують за досягненнями підлітка, його індивідуальними особливостями та думками;

5. Шкала «Маленький невдаха». Такі батьки вважають свою дитину маленькою, неадаптованою. Все що видає підліток: інтереси, почуття, думки батьки сприймають за дитячі та сприймають свою дитину, як невдаху схильною до поганих вчинків. У цих стосунках не має довіри, тому батьки вимогливо контролюють усе та намагаються захистити свою дитину.

3. Тест на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р. Овчарової [14] дає змогу виявити рівень самооцінки підлітка. Досліджуваним пропонується 16 питань з трьома варіантами відповідей «так», «ні», «важко відповісти». Останній варіант відповідей «важко відповісти» слід обирати у крайніх випадках. За кожне співпадіння нараховується 2 бали, 1 бал у випадку «важко відповісти».

Отримала кількість балів дає право визначити свій результат:

24-32 бали - високий рівень самооцінки;

12-24 бали – середній рівень самооцінки;

0-12 балів – низький рівень самооцінки.

За умов отримання «низького» балу рівня самооцінки варто звернутись до шкільного психолога для подальшої роботи та попередження негативних впливів на життя підлітка.

2.2 Інтерпретація результатів емпіричного дослідження

За результатами опитувальника «Стилів батьківської поведінки» С. Степанова отримано такі результати (див. рис. 2.1.): 50% батьків

дотримуються демократичного стилю виховання, ліберальний стиль набрав 24%, індиферентний – 14%, а найменше 12% – авторитарний.

Рис.2.1. Результати дослідження стилю батьківського виховання за допомогою опитувальника «Стилі батьківської поведінки» С. Степанова

Згідно результатів дослідження половина батьків надала перевагу демократичному стилю виховання (50%). Це батьки, які підтримують свою дитину, мають близький зв'язок та дають дитини автономію. Такий стиль сприяє гармонійному формуванню особистості підлітка, досвіду прийняття самостійних рішень та розвиток комунікативних навичок. Демократичний стиль найбільш позитивно здійснює вплив на особистість підлітка.

На другому місці ліберальний стиль виховання (24%) підлітки батьки, яких дотримуються вільних поглядів щодо виховання дитини. У таких сім'ях панує вседозволеність, хоча, підлітки інколи і не знають, як діяти у таких ситуаціях. Розкуті у школі та не проявляють поваги до відношенню до дорослих, вважаючи, що весь світ обертається навколо них.

На третьому місці індиферентний стиль виховання (14%), який виражається у байдужості до своєї дитини. Батьки, у кращу випадку, задовільняють базові потреби підлітка. Такі діти ростуть самі по собі.

Авторитарному стилю (12%) виховання слідує не багато батьків. Такі батьки тримають свою дитину під жорстким контролем та обмежуючи

самостійність та не пояснюючи свої вимоги. Такі діти невпевнені у собі, не вміють брати на себе відповідальність та вирішувати проблеми. Часто антисоціальні та з низьким рівнем самооцінки.

Авторитарні батьки намагаються завжди тримати все під контролем, обмежують самостійність та не пояснюють своїх вимог. У авторитарній сім'ї, підлітки стають невпевненими в собі, конфліктують з батьками та не намагаються вирішити якісь питання самостійно. У підлітків в таких сім'ях формуються почуття провини або страху перед покаранням, але коли загрози покарання немає – поведінка підлітка може стати антисуспільною. Підлітки у такій сім'ї схильні мати низький рівень самооцінки.

Отже, можна підсумувати те, що більшість батьків дотримуються збалансованих та адекватних методів виховання, які позитивно впливають на дітей. Підлітки, у свою чергу, отримують усі компоненти для всебічного розвитку образу Я.

Узагальнюючи результати за тестом батьківського ставлення до дітей Варги-Століна дозволяє виявити наступні батьківські ставлення до дітей (див. рис 2.2.): доволі великий відсоток батьків сприймає своїх дітей-підлітків, як «маленьких невдах» (26%) вважаючи їх неадаптованими, вразливими до несприятливих впливів та нездатними вирішувати самостійно будь-які справи. Батьки намагаються відгородити дитину від труднощів, які виникають у житті при цьому контролюючи все, що відбувається навколо.

25% респондентів виявляє батьківське ставлення по відношенню до свого підлітка у «Симбіозі», яка характеризується злиттям батьків з дітьми у єдине ціле, прагнучи при цьому задовільними будь-які потреби підлітка, відокремити від труднощів. Таким батькам властивий неспокій за життя дитини, бо для них вона завжди маленька та беззахисна.

20% батьків притаманна «Авторитарна гіперсоціалізація», яка проявляється у авторитарності до дітей підліткового віку. Такі батьки висувають суворі вимоги до своєї дитини та чітко контролюють їх виконання. Покаранню підлягає вияв своєї думки. Окрім цього, під

постійним контролем знаходяться думки, дії та поведінка підлітка.

«Кооперація», як стиль батьківського виховання набрав 17%. Це зацікавлені батьки у планах дитини, наділені співпереживанням та вмінням допомогти. Підлітки відчують довіру зі сторони своїх батьків та підтримку у будь-якій ситуації. Горді за творчі та інтелектуальні здібності своєї дитини.

I, найменше відсотків належить шкалі «прийняття-неприйняття» 12%. Це батьки, яким властиво два полюси поведінки: з одної сторони батьки приймають свою дитину такою, якою вона є підтримуючи її ініціативність, поважаючи її та враховуючи її інтереси та вподобання, а з іншої – батьки відчують по відношенню до дитини злість, смуток, не довіряють їй та зневірені у тому, що вона може досягти успіхів.

Виходячи з вище написаного можна дійти до висновку про те, що найбільш ефективними та оптимальними типами батьківських стосунків є «Прийняття» та «Кооперація», які враховують особистісні особливості дитини-підлітка. «Симбіоз» – це нейтральний рівень батьківських стосунків, а ось негативний вплив несуть за собою «авторитарна гіперсоціалізація» та «маленький невдаха», які чинять на особистість підлітка дисгармонійний вплив, руйнуючи при цьому усі стосунки між батьками та дітьми.

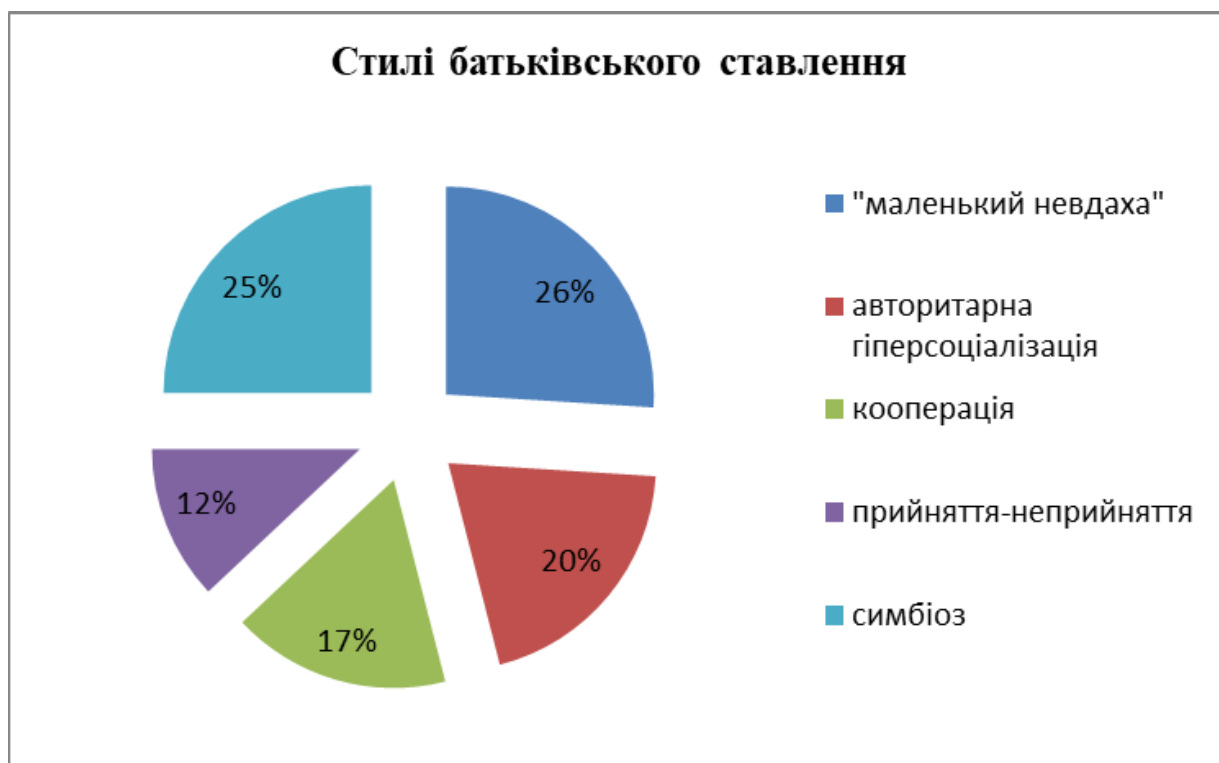

Рис.2.2. Стилi батьківського ставлення до підлітка (за опитувальником Варги-Століна)

За результатами тесту на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р. Овчарової маємо наступні результати (див. рис. 2.3.): 48% підлітків з високим рівнем самооцінки. Це підлітки, які впевнені у своїх здібностях та не бояться заявляти про себе світу. Діти із високою самооцінкою: впевнені у собі, не бояться публічних виступів, зокрема, впевнено відповідають у школі біля дошки, не соромляться, якщо роблять помилки. Активні у заходах, які відбуваються у школі, ініціативні, мають велике коло знайомих, прагнуть бути у центрі уваги, властиві власні ідеї.

35 % виявлено у підлітків із низьким рівнем самооцінки. Це діти, які соромляться будь-яких проявів активностей: виступати перед публікою, проявляти свої таланти, висловлювати власну думку. Таким підліткам властива пасивна позиція у колективі та в спілкуванні. Не проявляють ініціативи та уникають її, адже мають страх поразки, яку важко переносять та боляче сприймають. У колі однолітків виступають у ролі спостерігача. Часто незадовільною поведінкою неусвідомлено привертають увагу до себе або підтверджують думки, що вони погані.

Із середнім рівнем самооцінки 17% респондентів. Це стабільні підлітки, які вміють комунікувати та підтримувати дружні стосунки з ровесниками. Інколи, можуть сумніватись у собі через порівняння з іншими. Такі підлітки не прагнуть бути відмінниками, хоча все для цього мають, намагаються відповідати очікуванням, але перш за все своїм.

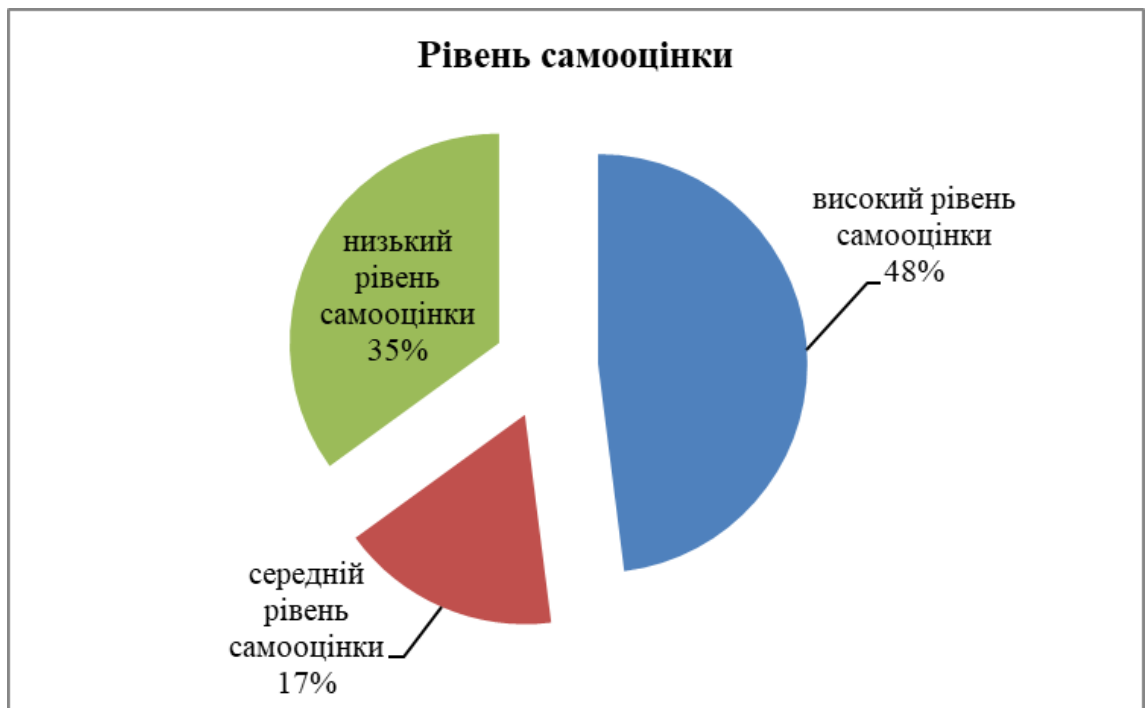

Рис. 2.3. Результати дослідження рівня самооцінки підлітка (за Р. Овчарової)

Згідно даного тесту результати дослідження позитивні, адже більшості підліткам властива висока самооцінка, яка сприяє розвитку стабільної психіки. Але, і не варто забувати про 35% низького рівня самооцінки, яка може бути перепонною для розвитку підлітка та знаходження свого місця у суспільстві.

Підсумовуючи можна зробити висновок про те, що за опитувальником «Стилів батьківської поведінки» С. Степанова у більшості сім'ях переважає демократичний стиль виховання (50%), який сприяє гармонійному розвитку образу Я у підлітків. У батьків із таким стилем виховання дитина має простір для розвитку своєї особистості, має право на помилки для отримання особистісного досвіду. Ліберальний (24%) та індиферентний (14%) стиль виховання також виявлений у сім'ях нашої вибірки. Слід пам'ятати, що такі стилі виховання мають деструктивний вплив на особистість підлітка, адже вони транслують вседозволеність та байдуже ставлення до дитини.

За результатом теста батьківського ставлення до підлітка (за опитувальником Варги-Століна) виявлено, що найбільших виражених

виражених шкал має: «маленький невдаха» (26%). Батьки вважають своїх підлітків неадаптованими, вразливими до несприятливих впливів та нездатними вирішувати самостійно будь-які справи. Та, «симбіоз» (25%), яке характеризується злиттям батьків з дітьми у єдине ціле, прагнучи при цьому задовільними будь-які потреби підлітка, відокремити від труднощів.

Також, за результатами тесту на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р. Овчарової виявлені рівні самооцінки серед підлітків вибіркової групи, а саме: високий рівень самооцінки (48%) виявлений у більшості респондентів, що демонструє про впевненість у собі та самоприйняття; низький рівень самооцінки (35%) властивий також займає чимале місце у вибірці підлітків, а це демонструє невпевненість у собі та своїх можливостях.

За результатами статистичного аналізу ми отримали отримати кореляційні зв'язки між стилями батьківського виховання та рівнем самооцінки підлітка, які висвітлені у таблиці 2.1.

Стиль виховання	Високий рівень самооцінки	Середній рівень самооцінки	Низький рівень самооцінки
Демократичний	0,9	0,4	-0,2
Авторитарний	-0,6	-0,1	0,4
Ліберальний	0,2	0,3	0,3
Індиферентний	-0,4	0,2	0,6

Таблиця 2.1. Результати коефіцієнту кореляційні зв'язки між стилями батьківського виховання та рівнем самооцінки підлітка

З даних дослідження кореляційного аналізу отримано наступні зв'язки:

Показник демократичного стилю виховання з високим рівнем самооцінки має кореляційне значення 0,9 – це пряма кореляційна залежність, яка означає що підлітки з високим рівнем самооцінки виховуються у сім'ях в котрих демократичний стиль виховання. Середня кореляційна залежність (0,4) між показником демократичного стилю виховання та середнім рівнем самооцінки підлітка. Натомість, низький кореляційний зв'язок або його відсутність між демократичним стилем виховання та низьким рівнем

самооцінки (-0,2). Це свідчить про те, що демократичний стиль виховання не може впливати на низьку самооцінку підлітка.

Відсутність кореляційного зв'язку між авторитарним стилем виховання та високим рівнем самооцінки (-0,6) та між середнім рівнем самооцінки підлітка (-0,1). Це ознака того, що авторитарний стиль виховання не впливає на розвиток високого та середнього рівня самооцінки. А, ось кореляційний зв'язок між авторитарним стилем виховання та низьким рівнем самооцінки (0,4) існує, тобто можемо зробити висновок про те, що у сім'ях з авторитарним стилем виховання у підлітків низький рівень самооцінки.

Слабкий рівень кореляційних зв'язків виявлено між ліберальним стилем виховання та високим рівнем самооцінки (0,2). З цього випливає той факт, що ліберальний стиль виховання не може бути причиною високого рівня самооцінки. Середній кореляційний зв'язок (0,3) спостерігається між ліберальним стилем виховання та середнім і низьким рівнями самооцінки.

Значення індивідуального стилю виховання та високий рівень самооцінки сягає -0,4, тобто відсутність кореляційного зв'язку. Слабкий кореляційний зв'язок (0,2) спостерігається між індивідуальним стилем виховання та середнім рівнем самооцінки, тобто він майже відсутній. Прямий кореляційний зв'язок (0,6) отримано між індивідуальним стилем виховання та низьким рівнем самооцінки, це свідчить про те, що даний стиль виховання має вплив на виявлений низький рівень самооцінки підлітка.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що існує прямий кореляційний зв'язок (0,9) між демократичним стилем виховання та високим рівнем самооцінки, а також виявлений прямий кореляційний зв'язок між індивідуальним стилем виховання та низькою самооцінкою підлітка.

2.3. Практичні рекомендації психологам щодо психологічного супроводу сімей для покращення ефективності становлення образу Я підлітків

Для всебічного та гармонійного розвитку особистості підлітка батькам

слід дотримуватись таких рекомендацій щодо виховання дітей підліткового віку [16]:

- Дайте дитині жити своє життя не вимагаючи у неї виконати життєві плани, які ви перед нею ставите;
- Приймайте підлітка з усіма його недоліками та слабкостями, натомість підкреслюйте його сильні сторони;
- Проявляйте любов до своєї дитини та давайте розуміння йому того, що незважаючи ні на що, ви буде те його любити;
- У виборі виховного впливу покладайтесь на доброзичливість та заохочення, а не на звинувачення та покарання;
- Встановіть чіткі межі дозволеності для підлітка аби він знав це та міг самостійно діяти у них;
- Не давайте підлітку оціночних суджень («ти поганий», «ти не такий, як інші»), оцінюйте, лише дії;
- Свій вплив на підлітка здійснюйте через прохання, а не через покарання;
- При покаранні не згадуйте минулого та не застосовуйте приниження;

Психологічні рекомендації батькам щодо допомоги своєму підлітку поводитись правильно [8]:

1. Ваша поведінка має бути прикладом для підлітка, адже діти наслідують поведінку дорослих;
2. Інколи варто не змінювати підлітка, а лише середовище у якому він знаходиться;
3. При розмові з підлітком висловлюйте те, що ви від нього хочете пред'являючи реальні вимоги, проявляйте толерантність;
4. Методи заохочення та покарання стають не ефективними при дорослішанні підлітка тому, намагайтеся йти на компроміс та співпрацю;
5. У вихованні не використовуйте крик та фізичне насилля;
6. При виробленні навичок самоконтролю та поваги до інших не

використовуйте покарання. Якщо дійшло діло до покарання, слід дотримуватись наступних психологічних вимог:

- Покарання має бути справедливим та без образ;
- Покарання не має нести шкоди психічному та фізичному здоров'ю;
- Покарання варто використовувати так, аби у підлітка воно викликало докори сумління, лише у такому випадку воно буде ефективним.

7. При покаранні слід враховувати вікові та індивідуальні особливості підлітка, поєднуючи покарання з іншими методами виховання.

У реакції батьків на поведінку підлітка завжди має бути присутня виваженість та вільність від негативних емоцій. Відсутня істерична реакція, злість та гнів, які згодом можуть призвести до докорів сумління батьків. Часто зустрічається те, що батьки карають, а потім шкодують тим самим падаючи в очах дитини, яка вже ображена. У такому випадку краще не карати підлітка, а попередити.

Батькам варто пам'ятати про спілкування зі своїми дітьми підліткового віку, проілюструйте на прикладі «можна» і «не можна», проговоріть із дитиною про наслідки дій, про правила поведінки та норми, які несуть за собою міру покарання. Вчіть дитину аналізувати себе, свої думки перш, ніж щось робити та передбачати наслідки своєї поведінки.

Варто взяти до уваги такі «золоті правила», які будуть слугувати запорукою виховання щасливих дітей підліткового віку, які варто сформулювати разом із ними [11]:

1. Розвиток самооцінки. Удосконалюйте у свого підлітка навички, які будуть виділяти його серед інших дітей (однолітків) та дорослих. У дитини має бути розуміння того, що успіх та щасливе майбутнє залежить від неї;

2. Сприятливе оточення для зростання: вірні та хороші друзі. Батьки виступають якорями при направленні та зміцненні цієї дружби;

3. Вдосконалюйте комунікацію, яка допомагає при вираженні своїх емоцій та почуттів, думок та відстоювання власної думки, уміння

підтримувати діалог з співрозмовником та розвиток словникового запасу;

4. Любіть своїх дітей та поважайте, щоб вони відчували безпеку. У таких умовах підліток буде мати змогу гармонійно розвиватись, не боячись бути самим собою;

5. Розвивайте доброзичливе ставлення до оточуючих. Поважаючи особистість своєї дитини ви подаєте приклад того, що не зважаючи на вік і статус до будь-якої людини потрібно ставитись із повагою;

6. Слідкуйте та допомагайте у становленні відчуття смаку свого підлітка: в одязі, манері подачі себе тощо;

7. Виховуйте у свого підлітка відчуття розуміння того, що вона хоче та що їй потрібно;

8. Контролюйте час перебування підлітка за гаджетами та телевізором, адже це уповільнює розвиток людини та часто викликає залежність, які викликає негативні емоції, агресію та слабку комунікацію з однолітками;

9. Дозволяйте самостійно підлітку робити те, що вони можуть зробити самі. Якщо у ході цієї роботи виникають помилки, то це слугує досвідом при наступному разі;

10. Розробіть розподіл видів робіт дома: для чіткого розуміння, хто за що відповідає, тим самим привчаючи дитину до праці;

11. Придумайте спільне заняття, яке буде цікавим для усіх членів сім'ї. Така річ буде зміцнювати дружні стосунки між вами з підлітком та прияти взаємодії.

Постулати, яких варто дотримуватись батькам при вихованні підлітка [22]:

- Не вимагайте від підлітка того, що не робите самі. Дитина не може вміти та дотримуватись того, що не бачить у виконанні своїх батьків, бо саме батьки є прикдадом для свого чада;

- Вік своєї дитини не вважайте своїм надбанням. Вікові надбання дитини – це період життя самої дитини;

- Довіра у взаємодії з підлітком. Давайте право на помилки та

власні дії, тоді дитина зможе робити висновки та виробляти вміння самотійно виправляти їх;

- Відсутність зверхності, тоді дитина росте відповідальною та впевненою у собі та своїх силах;
- Висувати вимоги послідовно, невимушено та спокійним тоном, адже, висунуті вимоги приказним тоном вже сигналізують підлітку про те, щоб зробити навпаки;
- У взаємодії з підлітком запасіться терплячістю, яка є ознакою впевненості у собі;
- Навчайте підлітка робити самотійні рішення та нести за них відповідальність;
- Вимогу замінійте на прохання;
- Оцінюйте особистість підлітка не порівнюючи з іншими, а за його особливості, уміння та навички, відзначайте сильні сторони.

Дані рекомендації спрямовані на усунення порушень в цілісному уявленні образу Я підлітка, основною метою яких буде перебудова несприятливих стереотипів поведінки, стабілізації реакцій батьків та підлітків без внутрішніх травмувань. Відчуття корекції будуть мати вплив на обидві сторони, адже будуть змінюватись негативні установки батьків на основі двосторонньої комунікації у якій буде присутня взаємоповага та довіра, а підлітки у свою чергу отримають розуміння та підтримку з боку батьків.

Висновок до розділу II

Здійснили емпіричне дослідження та описали інтерпретацію результатів в ході яких виявлено: за опитувальником «Стилів батьківської поведінки» С. Степанова у більшості сім'ях переважає демократичний стиль виховання (50%), який сприяє гармонійному розвитку образу Я у підлітків. У батьків із таким стилем виховання дитина має простір для розвитку своєї особистості, має право на помилки для отримання особистісного досвіду.

Ліберальний (24%) та індивідуалістичний (14%) стиль виховання також виявлений у сім'ях нашої вибірки. Слід пам'ятати, що такі стилі виховання мають деструктивний вплив на особистість підлітка, адже вони транслиують всездозволеність та байдуже ставлення до дитини.

За результатом теста батьківського ставлення до підлітка (за опитувальником Варги-Століна) виявлено, що найбільших виражених виражених шкал має: «маленький невдаха» (26%). Батьки вважають своїх підлітків неадаптованими, вразливими до несприятливих впливів та нездатними вирішувати самостійно будь-які справи. Та, «симбіоз» (25%), яке характеризується злиттям батьків з дітьми у єдине ціле, прагнучи при цьому задовільними будь-які потреби підлітка, відокремити від труднощів.

Також, за результатами тесту на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р. Овчарової виявлені рівні самооцінки серед підлітків вибіркової групи, а саме: високий рівень самооцінки (48%) виявлений у більшості респондентів, що демонструє про впевненість у собі та самоприйняття; низький рівень самооцінки (35%) властивий також займає чимале місце у вибірці підлітків, а це демонструє невпевненість у собі та своїх можливостях.

З даних кореляційного аналізу виявлено: прямий кореляційний зв'язок (0,9) між демократичним стилем виховання та високим рівнем самооцінки, а також виявлений прямий кореляційний зв'язок між індивідуалістичним стилем виховання та низькою самооцінкою підлітка.

Окреслили практичні рекомендації психологам щодо психологічного супроводу сімей для покращення ефективності становлення образу Я підлітків. Серед них основні правила для батьків: розвиток самооцінки (удосконалюйте у свого підлітка навички, які будуть виділяти його серед інших дітей (однолітків) та дорослих); сприятливе оточення для зростання: вірні та хороші друзі; вдосконалювати комунікацію, яка допомагає при вираженні своїх емоцій та почуттів, думок та відстоювання власної думки, уміння підтримувати діалог з співрозмовником та розвиток словникового запасу; любити своїх дітей та поважати, щоб вони відчували безпеку;

розвивати доброзичливе ставлення до оточуючих; слідкувати та допомагати у становленні відчуття смаку свого підлітка: в одязі, манері подачі себе тощо; виховувати у свого підлітка відчуття розуміння того, що вона хоче та що їй потрібно; контролювати час перебування підлітка за гаджетами та телевізором, адже це уповільнює розвиток людини та часто викликає залежність, які викликає негативні емоції, агресію та слабку комунікацію з однолітками; дозволяти самостійно підлітку робити те, що вони можуть зробити самі; розробити розподіл видів робіт дома: для чіткого розуміння, хто за що відповідає, тим самим привчаючи дитину до праці; придумати спільне заняття, яке буде цікавим для усіх членів сім'ї.

ВИСНОВКИ

Проаналізували особливості формування Я-образу як складової Я-концепції у підлітковому віці та дійшли до висновку, що при становленні «Я-концепції» підлітка вагомий вплив має сім'я, як перший і найбільш важливий інститут соціалізації та шкільний колектив. Сім'я виступають джерелом впливу для внутрішніх факторів: морально-етичні цінності, установки, соціальна зрілість так, як створює довірливу атмосферу серед членів сім'ї та відчуття турботи один за одного. Шкільний колектив, у свою чергу, слугує для самоприйняття зовнішнього вигляду та фізичного здоров'я, порівняння себе з іншими, власний досвід, очікування, які ставить перед собою підліток, емоційні переживання та оцінювання результатів продуктів діяльності.

Охарактеризували батьківські установки як динамічну систему сприймання світу особистістю, серед найбільш розповсюджених: установка

на успіх (кожен із батьків хоче бачити свою дитину успішною, інколи ставлячи перед нею ціль високих досягнень); установка на контроль (надмірний контроль та опіка породжує відчуття невпевненості у собі та своїх силах, невміння долати труднощі та діяти самостійно), самопожертва (призводить до того, що особистість не вміє сказати «ні» та має труднощі у встановленні свої власних кордонів).

Дослідили конструювання Я-образу підлітка через вплив батьківських стилів виховання, а саме: демократичний (теплі стосунки з високим рівнем контролю), авторитарний (холодні стосунки з високим рівнем контролю), ліберальний (теплі стосунки з низьким рівнем контролю), індіферентний стиль (холодні стосунки та низький рівень контролю), хаотичний стиль (відсутність вимог, єдиного підходу до виховання або його суперечність), гіперопікуючий (високий рівень турботи, переслідування дій поведінки підлітка, сильний контроль зі сторони батьків). Зрозумілим є те, що батьківський стиль виховання має великий вплив на становлення та реалізацію особистості підлітка, тому варто бути уважним при застосуванні та використанні того чи іншого виховного впливу, адже варто пам'ятати про майбутнє своєї дитини.

Здійснили емпіричне дослідження та описали інтерпретацію результатів в ході яких виявлено: за опитувальником «Стилів батьківської поведінки» С. Степанова у більшості сім'ях переважає демократичний стиль виховання (50%), який сприяє гармонійному розвитку образу Я у підлітків. У батьків із таким стилем виховання дитина має простір для розвитку своєї особистості, має право на помилки для отримання особистісного досвіду. Ліберальний (24%) та індіферентний (14%) стиль виховання також виявлений у сім'ях нашої вибірки. Слід пам'ятати, що такі стилі виховання мають деструктивний вплив на особистість підлітка, адже вони транслують вседозволеність та байдуже ставлення до дитини.

За результатом теста батьківського ставлення до підлітка (за опитувальником Варги-Століна) виявлено, що найбільших виражених

виражених шкал має: «маленький невдаха» (26%). Батьки вважають своїх підлітків неадаптованими, вразливими до несприятливих впливів та нездатними вирішувати самостійно будь-які справи. Та, «симбіоз» (25%), яке характеризується злиттям батьків з дітьми у єдине ціле, прагнучи при цьому задовільними будь-які потреби підлітка, відокремити від труднощів.

Також, за результатами тесту на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р. Овчарової виявлені рівні самооцінки серед підлітків вибіркової групи, а саме: високий рівень самооцінки (48%) виявлений у більшості респондентів, що демонструє про впевненість у собі та самоприйняття; низький рівень самооцінки (35%) властивий також займає чимале місце у вибірці підлітків, а це демонструє невпевненість у собі та своїх можливостях.

З даних кореляційного аналізу виявлено: прямий кореляційний зв'язок (0,9) між демократичним стилем виховання та високим рівнем самооцінки, а також виявлений прямий кореляційний зв'язок між індиферентним стилем виховання та низькою самооцінкою підлітка.

Окреслили практичні рекомендації психологам щодо психологічного супроводу сімей для покращення ефективності становлення образу Я підлітків. Серед них основні правила для батьків: розвиток самооцінки (удосконалюйте у свого підлітка навички, які будуть виділяти його серед інших дітей (однолітків) та дорослих); сприятливе оточення для зростання: вірні та хороші друзі; вдосконалювати комунікацію, яка допомагає при вираженні своїх емоцій та почуттів, думок та відстоювання власної думки, уміння підтримувати діалог з співрозмовником та розвиток словникового запасу; любити своїх дітей та поважати, щоб вони відчували безпеку; розвивати доброзичливе ставлення до оточуючих; слідкувати та допомагати у становленні відчуття смаку свого підлітка: в одязі, манері подачі себе тощо; виховувати у свого підлітка відчуття розуміння того, що вона хоче та що їй потрібно; контролювати час перебування підлітка за гаджетами та телевізором, адже це уповільнює розвиток людини та часто викликає залежність, які викликає негативні емоції, агресію та слабку комунікацію з

однолітками; дозволяти самотійно підлітку робити те, що вони можуть зробити самі; розробити розподіл видів робіт дома: для чіткого розуміння, хто за що відповідає, тим самим привчаючи дитину до праці; придумати спільне заняття, яке буде цікавим для усіх членів сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрейко А.В. Батьківський вплив як психологічний феномен, / А.В. Андрейко // Наукові записи Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / [За ред. академіка С.Д. Максименка]. К.: Міленіум, 2006. № 29. С. 76-85.
2. Берегова Н. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини / Н. Берегова, П. Федорчук // Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки. 2020. Вип. 6. С. 10-15.
3. Бех І. Д. Зростити моральну особистість – головна турбота / І. Д. Бех // Підліткове виховання. 2015. №4. С. 72
4. Ведринська Е. П. Родинно-сімейне виховання в сучасному закладі загальної середньої освіти / Е. П. Ведринська // Педагогічний пошук. 2021. №4. С. 73–75.

5. Вовченко О. А. // Габітус. Психологічний супровід сімейного виховання підлітків із порушеннями розумового розвитку в контексті формування емоційного інтелекту. 2020. Вип. 15. С. 102-107.

6. Вольнова Л. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ, 2016. 188 с.

7. Глушко, О.І. Вибрані лекції з дисципліни «Психологічні проблеми батьківсько-дитячих стосунків» / О. І. Глушко, О. О. Байєр. Дніпро: РВВ ДНУ, 2019. 56 с.

8. Гордєєва Ж. В. Становлення самооцінки у дітей підліткового шкільного віку: дисертація/Ж. В. Гордєєва. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2007. 45 с.

9. Гошовський Я., Гошовська Д. Психологія девіантної особистості: навч.-метод. посіб. до практичних занять. Луцьк : ПП Іванюк, 2022. 106 с.

10. Гріньова О., Терещенко Л. Дитяча психодіагностика: навч.- метод. посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.

11. Грись А. Образ Я у контексті профілактики девіацій серед неповнолітніх в умовах воєнного стану. Перша Всеукраїнська науковопрактична конференція з адиктології: матеріали науково-практичної конференції, 16-17 вересня 2023 року: Зб. матеріалів. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна, С. 37-41.

12. Гурська І. В. Вплив стилю сімейного виховання на становлення особистості підлітка: теоретична експлуатація. Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку : Всеукраїнська наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 21-22 жовт. 2021 р. Запоріжжя, 2021. С. 102-104.

13. Дудник О., Гнатюк Д. Профілактика та корекція асоціальної поведінки підлітків та старшокласників. Психопрофілактика агресивної поведінки здобувачів освіти в умовах сьогодення: збірник тез доповідей за матеріалами Всеукраїнського наукового полілогу (м. Черкаси, 24 жовтня

2023 р). / за ред. П. В. Теслюка. Черкаси : КНЗ «ЧОПООП ЧОР», 2023. С.
<http://library.ippro.com.ua/attachments/article/706/>.

14. Єрмак Г., І. Колесникова // Виховання моральних якостей дітей засобом традиційних сімейних цінностей // Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. 2020. Вип. 1(1). С. 59-65

15. Зелінська Т. Амбівалентність особистості: теорія, діагностика і психокорекція: навч. посіб. Київ: Каравела, 2016. 256 с.

16. Казакова В. Особливості психологічної реабілітації підлітків, які пережили війну. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал. 2018. Випуск. 8(78). URL: <https://journals.urau.ua/visnyktnpu/article/view/138891>

17. Калюжна Н. Психологічні детермінанти асоціальної поведінки підлітків в умовах сучасного суспільства. Психологія і суспільство, 2018. 1. С. 39–46.

18. Калюжна Є. М. Роль самооцінки у формуванні статусу особистості у групі / Є. М. Калюжна, О. С. Гвоздик // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України та Державного вищого навчального закладу “Запорізький національний університет” / За ред. С.Д.Максименко, Н.Ф.Шевченко, М.Г.Ткалич. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – № 2 (8). – С. 102-108.

19. Корнєшук В., Волошенко М., Олло В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків : навч. посіб. Херсон: Олді плюс, 2021. 136 с.

20. Кузікова С. Теорія і практика вікової психокорекції: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2015. 384с.

21. Лісовець О. В. Проблема виховання сімейних цінностей у студентському середовищі / О. В. Лісовець // Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогічні науки. 2020. Вип. 188. С. 24-28.

22. Потапчук Є. М., Серга О. О. Реалізація сім'єю з підлітками функції виховання як психологічна проблема. Науковий журнал «Габітус»

Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій. Вип. 21, 2021. С. 183–187.

23. Психодіагностичний інструментарій для вивчення особливостей підлітків в умовах інтернатного закладу. Ревіталізація дітей з особливими потребами: монографія. За заг. ред. проф. Гошовського Я. О. Луцьк: ПП Іванюк, 2013. С.181-236

24. Психологія розвитку та формування особистості дитини. Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, наукова бібліотека / уклад.:Т. І. Неудачина; відп. ред. О. Г. Коробкіна. Харків: ХНПУ, 2018. 76 с.

25. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі: навчально-наочний підручник /за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ: Видавництво Ліра. Київ, 2020. 266 с.

26. Рекомендації для батьків практичного психолога. Режим доступу: http://school155.edu.kh.ua/navchalnij_proces/psihologichna_sluzhba/storinka_pra ktichno go_psihologa/poradi_psihologa_batjkam/

27. Савицька С. Л. Проблеми реформування системи інституційного догляду та виховання дітей й розвитку сімейних форм виховання дітей і України / С. Л. Савицька // Dictum factum. 2021. № 2. С. 73-84.

28. Седих К.В. Психологія сім'ї: навч. посіб. К.: ВЦ«Академія», 2015. 192 с.

29. Серга О. О. Критерії та ознаки гармонійного сімейного виховання дітей підліткового віку / О. О. Серга // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2021. Вип. 4. С. 101-107.

30. Сергеєнкова О. П. Загальна психологія: навч. посіб. // О. П. Сергеєнкова, Столярчук О. А.,Коханова О. П., Пасека О. В. К.: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.

31. Стосунки з дорослими як чинник становлення самооцінки підлітка. URL:

http://dzv.tvedu.vn.ua/poradi_psihologa/vpliv_doroslih_na_samoostnku_ditini.htm
1 (дата звернення 21. 04. 2021).

32. Субашкевич І. Р. Вплив сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій підлітків / І. Р. Субашкевич, Х. Т. Сеньків // Інноваційна педагогіка. 2020. Вип. 21(2). С. 196-200.

33. Ткачов С. І. Аксиологічні засади сімейного виховання в сучасній Україні / С. І. Ткачов, Н. О. Ткачова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2021. № 8(1). С. 29-38.

34. Токарева Н., Шамне А. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид-во НУБіП, 2017. 548 с.

35. Федоренко Р.П. Психологія сім'ї: навчальний посібник. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 364 с.

36. Цибух Л. М., Мельничук І. В., Лазоренко Т. М. Вплив стилю сімейного виховання на розвиток особистісних якостей підлітків / // Габітус. 2020. Вип. 15. С. 202-207.

37. Чайковський Р. В. Вплив сімейного виховання на розвиток характеру підлітка / Р. В. Чайковський // Молодий вчений. 2020. № 12(2). С. 302-305.